

ПОСТМОДЕРН ЯК ОСОБЛИВА СИТУАЦІЯ В КУЛЬТУРІ

Розкриваються основні особливості культури епохи постмодерну.

Розглядаються сучасні концепції постмодернізму як феномену культури.

Ключові слова: культура, метанаратив, модерн, постмодерн, постмодернізм, постсучасність, ситуація постмодерну.

Актуальність звернення до цієї проблеми полягає у тому, що в останні десятиліття ХХ століття почався перехід до якісно нового періоду розвитку суспільства, який триває й досі. Цей новий період найчастіше визначається як «постіндустріальне суспільство», «епоха постмодерну», «постмодерністська революція» або «постсучасність», і характеризується змінами в усіх сферах людського життя. На сучасному етапі розвитку соціуму формується «глобальне», «планетарне» мислення, духовним показником якого виступає саме культура. Розвиток культури під час перетворень у духовній сфері життя людства здійснюється у напрямі від модерну до постмодерну. Зміни, які відбуваються у процесі цього переходу, потребують уважного аналізу та вивчення з метою розкриття причин та передумов цього явища, виокремлення та розуміння нових особливостей розвитку суспільства у зв'язку із подібною еволюцією. Постмодернізм виступає як особлива світоглядна концепція, яка принесла із собою новий спосіб світовідчуття і світорозуміння в останню чверть ХХ – на початку ХХІ століття. Ця тема набуває особливого значення у вітчизняній науці у зв'язку із прогнозуванням та плануванням майбутнього розвитку українського суспільства у контексті глобальних світових соціокультурних процесів.

Постмодерністській проблематиці присвячені праці цілого ряду західноєвропейських науковців: Ж.Батай, Р.Барт, Ж.Бодрійяр, Ф.Гваттарі, Ж.Дельоз, Ж.Дерріда, У.Еко, Ю.Крістева, П.Козловскі, Е.Левінас, Ж.-Ф.Ліотар, Е.Макінтайр, Ч.Тейлор, М.Фуко та ін. У вітчизняному науковому просторі

проблеми постмодерну розглядаються у дослідженнях А.Андрусів, І.Бичко, О.Варениці, Т.Гуменюк, Т.Гундорової, О.Забужко, С.Куцепал, М.Савельєвої, О.Соболь, О.Хоми та ін. Значний внесок у розвиток даної проблематики зробили російські дослідники, зокрема, Ю.Бессонова, І.Льїн, Л.Карасєв, Н.Маньковська, С.Родіонов та ін.

Завдання, яке ми ставимо перед собою у даній статті, полягає у виокремленні особливостей культури епохи постмодерну та аналізі постмодерну як феномену культури.

Термін «постмодерн» використав ще у 1917 році німецький філософ Р.Панвіц у роботі «Криза європейської культури», характеризуючи людину постмодерну як щось середнє між декадентом і варваром, називаючи її мутантом епохи кризи. Англійський історик А.Тойнбі у праці «Осягнення історії» дав характеристику епосі постмодернізму як новій сторінці в історії західної цивілізації, коли піддаються сумнівам традиційні поняття гуманізму, істини, нації, держави. Більшість дослідників розрізняють соціально-історичний контекст, де «постмодерн» виступає окремою історичною реальністю, корелятом «модерну» – епохи, яка тривала від Ренесансу до середини ХХ століття [4, с.6-7]. Тракткування поняття «постмодернізм» неоднозначне в плані визначення місця і часу його виникнення, а також його ідентифікації як парадигми наукового знання. Деякі теоретики постмодернізму (Р.Барт, Ж.Бодрійяр, Ж.Дельоз, Ж.Дерріда, Ф.Джеймісон, І. Гасан, Ж.-Ф.Ліотар, У.Еко та ін.) схиляються до думки, що він виник спочатку в руслі художньої культури (архітектура, література), а потім поширився на основні гуманітарні сфери діяльності людини. Отже, поняття «постмодерн», «постмодернізм» багатозначні, вони використовуються для позначення своєрідної ситуації в політиці, соціології, художній творчості, тобто майже у всіх сферах життя. А починаючи із 1979 року, після виходу у світ роботи одного із головних теоретиків постмодернізму Ж.-Ф. Ліотара «Стан постмодерну», постмодернізм утверджується у статусі філософської категорії, яка фіксує духовну і ментальну специфіку епохи в цілому.

Постмодернізм виступає глобальною, всеохоплюючою рефлексією на реалії ХХ століття, на зміни, які відбулися у житті і свідомості людини. Він поставив філософський дискурс у складне становище, яке є наслідком ситуації пізнього модерну, коли людство стало жертвою світорятувальних утопій, ідеологій, «метанаративів». Під «метанаративами» Ж.-Ф. Ліотар розуміє основні ідеї людства: ідею прогресу, емансипації особистості, важливість знання як засобу встановлення всезагального, християнство, капіталізм, соціалізм і т.д., у які сучасна людина втратила віру [3]. Наукові революції II половини ХХ століття кардинально перевернули уявлення наук про природу, людину, культуру, історію, мову. Вони спростували уявлення епохи модерну про унікальність, центральність, привілейованість нашого Всесвіту, людини як біологічного виду. Було доведено, що: 1) наш Всесвіт не такий, яким його зображували мислителі модерну, він виник близько 15 млрд. років тому, він не єдиний, має свій вік, свою історію і є зовсім не вічним; 2) антропність як форма життя також обмежена певними просторово-часовими межами і не є найдосконалішою серед усіх форм життя нашої планети. Наслідком осмислення та усвідомлення усіх цих фактів стала постмодерністська культура філософствування про світ, людину, її майбутнє у Всесвіті. Головна особливість цієї нової культури – стурбованість становищем особистості у сучасному суспільстві, в якому відбувається постійне вдосконалення комунікативних засобів інтелектуального, світоглядного, ідейного оволодіння людиною.

Виражаючи дух часу другої половини ХХ століття, постмодернізм виступає стилем, напрямом, течією, що зображує стан сучасної (постсучасної) культури і в той же час звертається до різних культурних пластів, акумулюючи їхній зміст. Постмодернізм як широке культурне явище, що охоплює філософію, мистецтво, науку є найвиразнішим свідченням мультикультурності, кросскультурності, транскультурності постіндустріальної епохи. Процес формування постіндустріальної культури набуває специфічних форм і рис. Найвиразнішими ознаками цього процесу виступають новий некласичний тип

пріоритетів – технічного, а не соціального прогресу, виробництво не речей, а інформації, як найвищої суспільної цінності, пріоритет приміського, а не міського стилю життя і типу культури, переважання нелінійних структур над лінійними. Постіндустріальна культура спрямована на світ уяви, сновидінь, несвідомого, який повною мірою відповідає сучасній хаотичній абсурдній реальності.

Вітчизняний дослідник В.Ратніков приводить ряд ознак, за якими ситуацію в культурі і/або науці можна назвати постмодерністською: 1) тотальна деабсолютизація; специфічно іронічне ставлення до минулого, до традицій: відмова від канонічності і канонізації традицій, від влади традицій і – як один із наслідків такої позиції – пріоритет свободи (наприклад, свободи думки) над необхідністю, жорсткістю норм, у тому числі наукового дослідження; 2) антидемаркаціонізм; «розмивання» предметних меж знання; 3) надання переваги – замість наукових репрезентацій – конструюванню гіперреальності (так званих симулякрів) через чисто знакову діяльність, що може призвести до трактування світу знакових систем як самодостатнього; 4) пріоритет різноманіття над єдністю; пріоритет плюралізму моделей, описів і концепцій, що призводить до релятивізму, еkleктизму, «цитатності» (особливо якщо мати на увазі літературно-художню сферу); 5) пріоритет контексту у порівнянні з когнітивно-епістемічним [6, с.77].

Постмодернізм то відкидає модерністські цінності, то переосмислює класичну культуру минулого, запозичуючи та експлуатуючи раніше вироблені форми. Можна окреслити такі основні положення культури епохи модерну: прагнення до побудови єдиної системи культурних норм, узгодженості і порядку; істина і загальність як критерії знання; наука, як провідна сфера культурної свідомості; пріоритет соціального та загального над індивідуальним та окремим; існування (сущє) як стійка і чітка основа дійсності. Нові правила постмодерну зовсім інші: відмова від побудови єдиної системи культурних норм на користь окремих нормативних систем; замість узгодженості і порядку – відмінності, протиріччя, протистояння; не всезагальність, а умовність і

метафоричність; пріоритет не науки, а інших сфер, передусім, мистецтва; не існування, а різні реальності – світ снів, світ фантазій, релігійний світ. Змінюється розуміння основних культурологічних категорій: мови (у зв'язку з неможливістю встановити чіткі значення), свідомості (її немає на що опертися), людини і світу, що її оточує (вони позбавляються звичних меж і центрів) [2]. Водиться поняття «текст», через яке розглядається світ у своїй нескінченності.

У наш час існує цілий ряд взаємодоповнюючих концепцій постмодернізму як феномену культури. Х. Кюнг пропонує використовувати термін «постмодернізм» не стільки у літературознавчому або мистецтвознавчому плані, скільки у всесвітньо-історичному. Він вбачає у ньому евристичне поняття, проблемний пошуковий термін, який використовується для аналізу явищ, що відрізняє нашу епоху від епохи модернізму. Специфікою модернізму, який ототожнюється із Новим часом, Х.Кюнг вважає виникнення у XVII столітті нової віри – віри у розум і прогрес, що призвело до домінування чотирьох сил – природознавства, техніки, індустрії та демократії. Руйнування системи модернізму, що призвело до нівелювання всіх його цінностей, він пов'язує із крахом європоцентристської картини світу в епоху Першої світової війни. Індикаторами повороту від модернізму до постмодернізму виступає заміна модерністського європоцентризму постмодерністським глобальним поліцентризмом, поява постколоніальної, постімперіалістичної моделі світу. Культурно-політичними індикаторами змін виступає криза прогресивного мислення, пов'язана із втратою пануючими силами і цінностями модерністської епохи свого абсолютного характеру. Типовою ознакою постмодернізму є глобальне ствердження прав людини і релятивістське, гуманне ставлення до науки, техніки, індустрії та демократії, що є набагато важливішим за будь-які державні інтереси. Це нове ставлення виражається в усвідомленні наукою своєї відповідальності перед мораллю та етикою, співвідношенні технічних здобутків із людяністю та ідеалами людини, розвитку нової екологічної промисловості, створенні дійсно соціальної демократії, яка поєднує у собі принципи свободи і

справедливості. Додаткові аспекти постмодерністської парадигми виражаються у виробленні постматеріалістичних цінностей, переконань, норм, стереотипів поведінки. Вони втілюються у новому ставленні до рас, класів, до природи, проблеми війни та миру, яке формується під впливом нових соціальних рухів: екологічних, феміністських, рухів за мир. Відбувається, таким чином, не втрата цінностей, а їхня переорієнтація, узгодження відповідно до нового стилю життя.

Інша концепція постмодернізму пропонується Ю.Габермасом, З.Бауманом, Д.Беллом. Вони пояснюють його як культурний підсумок неоконсерватизму, символ постіндустріального суспільства, зовнішній симптом трансформацій соціуму, який виражається у тотальному конформізмі, ідеях про кінець історії, естетичному синкретизмі.

Д.Датон вважає помилковим трактування постмодернізму як ідейної течії, яка впливає на політику, літературу, мистецтво. Він визначає постмодернізм як побічний продукт економічних і соціальних сил, що мають мало спільного із філософією ХХ століття. Головними факторами виникнення і поширення постмодернізму він вважає спад економічної гегемонії США та Західної Європи, крах фундаментальних економічних учень і їх заміна теорією конвергенції, бурхливий розвиток засобів масової комунікації, поступовий спад релігійності (окрім ісламу), демократизація освіти.

У культурологічному аспекті постмодернізм постає як поняття, яке позначає новий період у розвитку світової культури. Ф.Джеймісон пов'язує його виникнення із необхідністю відображення у культурі нових форм суспільного життя та економічного порядку – суспільства споживання, театралізованої політики, мас-медіа та інформатики [5, с.135-139].

Сучасне мистецтво теж переживає певні трансформації, що відповідають постмодерністській культурній ситуації: переорієнтація з художнього твору на процес його створення, з автора – на масову аудиторію, з вербальності – на тілесність. Більшій ролі набувають комп'ютерні методи створення нової культурної реальності, що підтверджує думку про те, що сучасне мистецтво

прагне не наслідувати життя, а бути ним, формуючи новий, ігровий тип особистості. Мистецтво, як одна з пріоритетних сфер діяльності людини, стало генератором багатьох постмодерністських ідей, формою їх кодування, вираження і трансляції. Основні характеристики постмодерністського мистецтва можна окреслити наступним чином: 1) невизначеність, відкритість, незавершеність; 2) фрагментарність, цитування, деконструкція і колаж; 3) відмова від канонів, авторитетів, іронічність; 4) втрата «Я», поверховість, множинність варіантів тлумачення; 5) намагання уявити неуявне, інтерес до езотерики; 6) звернення до грандіалогу, полілогу, алегорії; 7) репродуціювання під пародію, травесті, бо все це збагачує репрезентацію; 8) карнавалізація, маргінальність; 9) конструктивізм, в якому використовуються висловлення у переносному значенні, фігуральна мова; 10) іманентність (на відміну від модернізму, який намагався прорватись у трансцендентне, постмодернізм направлений на людину, на виявлення трансцендентного в іманентному) [6, с.91-92].

Таким чином, ми визначили, що в епоху постмодерну відбуваються певні трансформації сучасної культури. Першою ознакою цих трансформацій виступає наростання тенденції невизначеності, яка виражається у відкритості, плюралізмі, еkleктизмі, неортодоксальності, безладності, випадковості культурного життя. Другою рисою виступає іманентність постмодерністської самосвідомості, яка перетворює культурну діяльність в інтелектуальну гру. Третя особливість – перенесення інтересу з епістемологічної на онтологічну проблематику. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що постмодернізм визначають і як важливу стадію культури, яка прирівнюється до постсучасності; або як епоху, яка поглинає відмінні від неї тенденції та явища; в якості антитези модернізму; як феномен сучасної культури зі своїми специфічними рисами або як особливий стилістичний напрям. Про постмодернізм говорять і як про дух часу кінця ХХ століття, в якому відобразилась криза довіри до світоглядних основ західної культури. Постмодернізм виступає конструктивною концепцією постсучасності, яка

реалізується не тільки у культурних, але й у соціальних, політичних, громадянських вимірах дійсності і в гуманістично-оптимістичних моделях майбутнього. Зважаючи на це, перспективами подальших досліджень у цьому напрямі може стати розробка стратегій адекватного сприйняття та реакції на ситуацію постмодерну у соціології, психології, політології та ряді інших суспільствознавчих дисциплін.

Список використаних джерел

1. Бизеев А. Переход и переходность в культуре постмодерна. Философствование постмодернизма и современная культура. [Електронний ресурс] / А.Бизеев — Режим доступу: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Bizeev/>.
2. Ермилова Г. Постмодернизм как феномен культуры конца XX века. [Електронний ресурс] / Г.Ермилова — Режим доступу: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Ernilova/>.
3. Лиотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос: что такое постмодерн? [Електронний ресурс] / Ж.-Ф. Лиотар — Режим доступу: http://sociologist.nm.ru/articles/lyotard_01.htm.
4. Лукьянець В. Постмодерн: філософія світоглядного розчарування. / В.Лукьянець. // Флософські обрії. — 2002. — №7. — .3-15.
5. Маньковская Л. Эстетика постмодернизма. / Л.Маньковская. — СПб.: Алетейя, 2000. — 347 с.
6. Постмодерн: переоцінка цінностей. [Текст] : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Лук'янець, В. Ратніков. — Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2001. — 314 с.
7. Харт К. Постмодернизм. / Харт К. — М.: Гранд: Фаир-пресс, 2006. — 263с.

Шерстюк Н.В. Постмодерн как особенная ситуация в культуре.

Раскрываются основные особенности культуры эпохи постмодерна. Рассматриваются современные концепции постмодернизма как феномена культуры.

Ключевые слова: культура, метанарратив, модерн, постмодерн, постмодернизм, постсовременность, ситуация постмодерна.

Sherstyuk N.V. Postmodern as a specific situation in culture.

The main peculiarities of the postmodern culture are revealed. Modern concepts of postmodern condition as a culture phenomenon are considered.

Key words: culture, metanarrative, modern condition, postmodern condition, postmodernism, postmodernity, situation of postmodern condition.